

nek beemelni őt és együttesét a kánonba? Mi történt ezekkel az emblemikus figurákkal külföldön? A „létező szocializmus” után hogyan rendezték be életüket a kapitalista társadalmakban, s miként reagáltak művészként az ottani ellentmondásokra? Miért nem találták helyüket a rendszerváltást követő hazatérésük után sem? Mennyiben tekinthetők ezt az „élhető” országot mostanában elhagyni szándékozó fiatalok, értelmiségiek, művészek előőrseinek? De ezeknek a kérdéseknek már egy másik társadalom- és kultúratudományi elemzés alapvetéseit kellene alkotniuk.

Havasréti József fotóalbumának képei színesek és pontosak, válogassuk hát ki kedvenceinket, differenciáljunk a saját szempontrendszerünk alapján, hogy ily módon árnyalhassuk – alakíthassuk ki – a magyar neoavantgárdról saját víziókat.

PAPP ÁBRIS

Hammer Ferenc: Fekete & fehér gyűjtemény

KARCOLATOK

*Kalligram, Pozsony, 2007. 229 old.,
2500 Ft / 290 Sk*

„Ma a fekete angolul: *black*. Az V–XI. században beszélt óangol nyelven a feketét *sweartne* mondták, noha a *blaec* is feketét jelentett. E szó ősi indoeurópai gyökere a *bhleg* volt, ami azt jelentette, hogy égni, lángolni. Viszont e szóból nemcsak a *blaec* (fekete) származott, hanem az óangol *blac* is, ami éppenséggel azt jelentette: fehér, világos, szintelen.” (46. old.)

Ha valaki eddig azt gondolta, hogy a fekete és a fehér önmagában jelentéssel rendelkező, könnyen definiálható attribútum, most alaposan el kell gondolkoznia. Hammer Ferenc nemrég megjelent könyve, a *Fekete & fehér gyűjtemény* nem szokványos módon világít rá többek között a jelentések relativitására, arra, hogy a fekete-fehér jelölők (színnevek) különféle viszonyrendszerekben – tértől, időtől, kultúrától és gondolkodásmódtól függően

– mennyire eltérő jelentésekkel kapcsolódhatnak össze. Mivel a nyelv és a gondolkodás *alapjelölőiről* van szó, az általuk *valamilyen értelemben* jelölt tárgyak, alanyok, tudattartalmak és összefüggések – és nem utolsósorban a magukban hordozott konnotációk, aszociációk – jelentős és talán a végtelenségig bővíthető tárházával állunk szemben. Ugyanakkor, miközben a kötet a két színhez kapcsolódó metaforák, utalások, kultúrtörténeti jegyzetek kivételesen sokszínű forrásanyagával szolgál, a gyűjtemény csaknem teljesen rendezetlen, azaz a bejegyzések egymásutánjának nincs semmilyen áttekinthető rendszere: például időrend, kultúrkör vagy tematika alapján. A szócikkek rendezetlensége nyilvánvalóan szándékos: egyrészt azt sugallja, hogy ilyen összevisszaságban jelennek meg a különböző jelentéstartományok az emberi gondolkodásban, másrészt egy olyan szerzői attitűdöt is jelez, amely az olvasóra ruházza a rendezés feladatát. Bár egy rövid bevezetőben vagy előszóban a szerző felvillanhatta volna a gyűjtemény néhány lehetséges olvasatát vagy megközelítésmódját (az *Utószó* ezt részben meg is teszi), a kötetben látszólag véletlenszerűen, jelzőpóznaként felbukkanó „önértelmező szócikkek” mégis támpontul szolgálhatnak az olvasó számára. Ezekből a gyűjteményre reflektáló, illetve más szócikkekre oldalszámokkal is hivatkozó jegyzetből kirajzolódik egyrészt a szerző tárgyilagosságra törekvő gondolkodásmódja, másrészt a kötet mélystruktúrája, amely egyfajta értelmezési keret is lehet. Jól illusztrálja ezt a könyv végén található *Hivatkozások jegyzéke*. De statisztikák, táblázatok, sőt még egy diagram is szerepel a könyvben, jelezve, hogy a szerző nem fordít háttal az egzakt tudományos módszertannak. A kötetben „a szócikkek közül 100 (38,02%) tárgyal fekete dolgokat, 49 (18,63%) fehéreket, 113 szócikk (42,96%) szól fehér és fekete dolgokról egyaránt, és 1 szócikkben (0,38%) (*ld. [sic] Kakukktójás*) nyoma sincs fehérnek vagy feketének.” (145. old.)

E két alapjelölő több esetben a mindenkori társadalmi-kulturális értékek, pólusok, csoportok, illetve a köztük fennálló ellentétek kifejezésének eszköze. Az antonímia ilyenkor nyilván-

való. Más esetekben viszont a két pólus *egysége* vagy valamilyen fajtájú összetartozása jut érvényre, aminek egyik kézenfekvő képi metaforája a jin-jang szimbóluma. És ismert az is, hogy egyes esetekben – például a gyász jelölőjeként – a két szín kultúrától függően szinte megegyező jelentésű is lehet. Így a könyvet böngésző olvasó felteheti magának a kérdést, létezik-e egyáltalán önmagában véve olyasmi, hogy fekete meg fehér? „Ha más nem, az kiderülhet ebből a gyűjteményből, hogy hiábavaló dolog bölcselkedni a fekete és a fehér legmélyebb jelentéséről. Ezt persze már Boethius tudta, amikor azt mondta, hogy a dolgok természetének megismerésében a színük vajmi keveset segít, hiszen akkoriban a fekete egyszerre szolgálta a racionális ember, a tudat nélküli varjú és az élettelen ében megjelenítését, és éppen így volt egyaránt fehér a hattyú, a márvány, a ló, a csillagok és a villámlás.” (94–95. old.) Lehet-e önálló jelentése az egyik tagnak a másik tag jelentése nélkül? Vagy, kicsit másképpen: lehet-e értelme a kettő fogalmának az egy fogalma nélkül?

A könyvben számos példa található arra, amikor a két attribútum a nyelven keresztül a gondolkodást segítő, elsősorban különféle logikai viszonyok kifejezésére szolgáló nyelvi eszköz. A két „alapszín” gyakran két egymástól elhatárolódó vagy egymással szemben álló pólus (ön)kifejezése, így például a „*fekete* mint színes bőrű emberre utaló főnév első angol említése egy 1625-ből származó dokumentumban található, míg a *fehér* főnév (mint fehér ember) első említése 1671-ből származik. [...] a fehér ember mint leírás, norma, magyarázat és indoklás a gyarmatosításhoz használt nyelvi leleményként született.” (47. old.) A mindenkori éles társadalmi ellentétek, *társadalmi hasítások* mentén a fekete-fehér jelölőpárral való címkézésnek, úgy tűnik, jelentős hagyománya van. Malcolm X, a fekete muzulmánok vezetője számol be önéletrajzában arról, hogy a feketék pozitív önazonosságának erősítésére, illetve a fekete fogalmának a negatív konnotációktól való megtisztítására egy időben rendszeresen használta a „fehér ördögök” kifejezést, és többször felhívta a figyelmet arra is, hogy Jézus bőrszíne nem lehetett fehér. „A

színes arcbőr az évszázadok során felkeltette az ördögöt a fehér ember lelkében.” (Malcolm X: *Önéletrajz*. Európa, Bp., 1969. 387. old.).

Összegzésképp elmondható, hogy a *Fekete & fehér gyűjtemény* bővelkedik a kultúrtörténeti, nyelvészeti és a legkü-

lönfélébb egyéb tudományos érdekeségekben, miközben az emberi gondolkodás két alapvető attribútumáról szól, illetve ezek különféle viszonyainak változatos példatára.

■■■■■■ DEMETROVICS LÁSZLÓ
